

PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA ERMENİ SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK*

ÖZET

Büyük güçlerin Paris Barış Konferansı'nda önemli kararlar alma aşamasında olması, Ermenilerin de içinde bulunduğu birçok ulusun kendi çıkarlarını sağlamak için harekete geçmesine sebep oldu. Paris Barış Konferansı'nın 26 Şubat 1919 tarihli toplantısında Osmanlı Ermenilerini temsilen Boghos Nubar ile Ermenistan Cumhuriyetini temsilen Avetis Ahorianian Osmanlı Devleti'nden toprak talebinde bulunmuşlardır. Demografik bakımdan sağlam gerekçeye dayanmayan ve uygulanabilirlik ilkesine ters düşen bu taleplerin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareket tarafından kabul edilmesi beklenemezdi. Bununla beraber Ermeni varlığını koruyacak, geliştirecek ve finanse edecek bir gücün mandaterliğine ihtiyaç vardı. Bu durum konferans esnasında İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya arasında diplomatik manevraların yaşanmasına sebep oldu. Özellikle İngiltere için Mezopotamya bölgesi önemli olduğundan Anadolu'da mandaterlik görevi ABD'ye sunuldu. Ancak, Amerikan eksenli King-Crane ve General Harbord Heyetlerinin askerî, siyasî ve ticarî açıdan mandaterlik görevinin büyük zorluklar getireceğini tespit etmesi Washington'un mandaterliğe bakışını olumsuz etkiledi. Amerikan senatosunda yapılan oylama neticesinde Ermenistan mandaterlik teklifi 1 Haziran 1920'de reddedildi.

Anahtar Kelimeler: Boghos Nubar Paşa, Avetis Ahorianian, Mandaterlik, Paris Barış Konferansı

ABSTRACT

The Armenian Question in The Paris Peace Conference

The realization that the big powers were on the verge of taking important decisions motivated many nations including the Armenians to act in order to ensure their interests. In the Paris Peace Conference meeting on 26 February 1919, Boghos Nubar and Avetis Ahorianian in the name of the Ottoman Armenians and the Armenian Republic, respectively, demanded territory from the Ottoman State. The movement led by Mustafa Kemal Pasha was unexpected to accept these demands which were demographically controversial and clashed with the principle of applicability. Nevertheless, there was the need for the mandate of a power which would protect, improve and finance Armenian subsistence. This situation resulted in diplomatic maneuvers among Britain, France, the United States and Italy during the conference. Since the Mesopotamia region was of special importance for Britain, the mandate of Anatolia was offered to the US. However, the assessment by the American-based King-Crane and General Harbord missions that the task of mandate would bring about significant military, political and economic hardship affected the Washington's view on the matter. As a result of the voting in the US Senate, the Armenian mandate proposal was rejected on 1 June 1920.

Key Words: Boghos Nubar Pasha, Avetis Ahorianian, Mandate, Paris Peace Conference

* Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
msdilek@atauni.edu.tr

I. Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri

I. Dünya Harbi sonrasında uluslararası ölçekte barış düzenini oluşturmak yeni felaketlerin önlenmesi adına gerekliydi. Diplomatik sorunlar, uluslararası toplantı ya da konferanslar düzenleyip tarafları bir araya getirmek ve karşılıklı pazarlıklara imkân tanımakla (Konferans Diplomasisi)¹ çözülebilirdi. Ancak, 18 Ocak 1919'da² toplanan Paris Barış Konferansı'nda galip devletler diplomatik temayüllere uygun hareket etmeyerek tek taraflı karar alma seçeneğini benimseyip emrivakide bulundular.

Paris'te toplanan dış politika aktörlerinin önemli kararlar alma aşamasında olması, Ermenilerin de içinde bulunduğu birçok ulusun harekete geçmesine sebep oldu. Bundan dolayı Ermeni yanlısı çevreler, konferans kararlarının ulusal çıkarları çerçevesinde şekillenmesi için özellikle Paris'te lobicilik çalışmalarını hızlandırma kararı aldı.³ Nitekim, Ermeni lobisinin en önde gelen örgütlerinden "Ermenistan'ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesi" ABD'nin eski Almanya Büyükelçisi James Gerard önderliğinde ve Vahan Cardashian'ın yardımcılığında faaliyetlerini artırdı. Harekete geçen diğer Amerikan kökenli örgütler ise James Barton'un başkanlığında "Amerikan Yakın Doğu Yardım Derneği" ve George Montgomery'in aktif rol oynadığı "Ermenistan-Amerika Derneği"ydi.⁴

Ermenilerin konferanstan ilk beklentisi Osmanlı Devleti'nden koparılacak topraklar içerisinde "Ermenistan" ifadesinin yer almasıydı. Ermenistan'ın sınırları belirlenirken delegasyonların toprak taleplerinin dikkate alınması ve Ermeni varlığını koruyacak, geliştirecek ve finanse edecek bir gücün tayin edilmesi konferanstan beklenen diğer adımlardı. Bu sebeplerden dolayı Güney Afrikalı General Jan Christiaan Smuts'un dile getirdiği mandaterlik planı Ermenileri yakından ilgilendiriyordu. Plana göre; mağlup olan merkezi devletlerden ayrılacak ülkelerin yönetimi, Milletler Cemiyeti'ne bırakılacaktı. Henüz "bağımsız olma" yeteneğine sahip olmayan uluslar, Milletler Cemiyeti tarafından bu "yeteneğe" erişinceye kadar eğitilecekti. Ancak kurum bu işi

¹ Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.106.

² **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, III, U.S. Government Printing Office, Washington, 1943, s.157.**

³ Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK, Ankara, 1991, s.142.

⁴ Öke, **a.g.e.**, s.143-144; Amerikan kökenli örgütler, Lozan Konferansı esnasında da Ermeni davası lehinde geniş çaplı faaliyet içerisindeydi. Geniş bilgi için **Bkz.** Ömer Turan, "Lozan Konferansı'nda Amerikan Misyonerleri", **80. Yılında 2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri**, s.205-239.

kendisi yapmayıp "büyük" bir devleti görevlendirecekti. Mandaterliği üstlenen devlet Milletler Cemiyeti'nin vekili olarak, söz konusu ulusu yönetecekti.⁵

Paris Barış Konferansı'nın 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Benjamin Clemenceau ve İtalya Başbakanı Vittorio Emanuele Orlando; Smuts Planı'nı esas alan mandaterlik sistemi hakkında hazırlanan taslağı incelediler. 29 Ocak tarihli karar taslağı Lloyd George tarafından Onlar Konseyi'ne sunulurken kabul edildi. Buna göre; mandaterlik fikri, toplumların kültürel, sosyal ve coğrafi şartları gözetilerek, A, B ve C tipi mandaterlikler adı altında üç ayrı grupta sınıflandırıldı. A tipi mandaterlik; Osmanlı Devleti'nden koparılan toprakları kapsamaktaydı.⁶ Bununla beraber, büyük güçler tarihsel süreçte kötü yönetimi gerekçe göstererek Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Filistin ve Arabistan'ı tamamen Osmanlı Devleti'nden koparmayı hedefliyordu.⁷

Lloyd George, 30 Ocak 1919 tarihli öğleden sonraki oturumda ise cephelerde bir milyonu aşan müttefik askerinin yol açtığı ekonomik yüke dikkat çekip acilen mandater devletlerin belirlenmesi gerektiğini ifade etti. ABD Başkanı Wilson, kurulacak mandaterlik sistemi konusunda ABD'nin kendi üzerine sorumluluk alması gerekirse bunun tamamlanabilmesinin zaman alacağını söyledi. Çünkü, "Hiç istemedikleri zor bir ödevi omuzlarına aldirmek için Amerikalıları buna inandırmaya çalışmak zorunlu olacaktır" diyordu. Bu tavır mandaterlik konusunda devletlerin pragmatik fayda noktasında hareket edeceklerini ve kendi çıkarlarını gözetebileceklerini göstermekteydi.⁸

Büyük güçlerin 30 Ocak 1919 tarihinde Osmanlı Devleti'nden koparılabilecek topraklar içerisinde Ermenistan ifadesine yer vermesi Ermeniler adına olumlu bir gelişmeydi. Bununla beraber, 26 Şubat 1919 tarihli Onlar Konseyi'nde Kafkasya'daki Ermenistan Cumhuriyeti'ni temsilen Avetis

⁵ Oğuz AYTEPE, "Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.24, (Kasım 1999-2003), s. 475.

⁶ Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981, s.48; Nurşen Mazıcı, **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005, s.37; Laurance Evans, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.101; Öke, **a.g.e.**, s.149; **The Paris Peace Conference**, III, s.785-786.

⁷ **The Paris Peace Conference**, III, s.795-796.

⁸ **The Paris Peace Conference**, III, s.806-807.

Aharonian'a; Osmanlı Ermenilerini temsilen ise Milli Delegasyon Başkanı Boghos Nubar'a söz hakkı verilmesi, Ermeni taleplerinin büyük güçlerin dikkatine sunulması anlamına geliyordu. İlk konuşmayı yapan Aharonian'a göre; 180.000'den fazla Ermeni gönüllü Çarlık Rus ordusu kumandasında müttefiklerin davası için çarpışmıştı. Bundan dolayı Ermenistan Cumhuriyeti'nin savaşarak elde ettiği bağımsızlığını müttefik devletler tanımalı dolayısıyla delegeler Paris Barış Konferansı'nda Ermenileri temsil edebilmeliydiler. Ermenistan Cumhuriyeti'nin "Ermeni Vilayetleriyle" birleşmesi Kafkas Ermenilerinin bir diğer önemli beklentisiydi.⁹

Aharonian, Paris'te karar merciinde bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine savaş süresince Ermenilerin büyük fedakârlıkta bulduklarını hatırlatarak taleplerinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Aharonian'ın büyük güçlerden ilk beklentisi Ermenistan Devleti'nin tanınıp, galip devlet statüsünde konferansta yer almalarına izin verilmesiydi. Ancak, Ermenilerin konferansta sürekli olarak delege bulundurma isteği büyük güçler tarafından kabul edilmemiştir. Diğer beklenti ise Ermenistan Cumhuriyeti'nin "Ermeni Vilayetleriyle" birleşmesiydi. O dönemde dünya kamuoyunda bazı çevreler tarafından bilinçli kullanılan "Ermeni Vilayetleri" tabiri, Ermenilerin çoğunlukta olduğu iddia edilen, gerçekte azınlıkta oldukları altı vilayeti "Vilâyat-ı Sitte'yi" kapsamaktaydı.¹⁰ Ermenilerin Türk topraklarının hiçbir yerinde çoğunluk oluşturamaması, talebin uygulanabilirlik ilkesinin olmadığı kanıtıydı. Öte yandan, Türkler ve Ermeniler arasında meydana gelen olaylardan kaynaklanan sorunlar, derin temellere dayandığından; Türk toprağında ayrı bir Ermenistan kurulmasına yönelik her türlü öneriye Türklerin şiddetle karşı çıkması beklenen bir durumdu. 180.000'den fazla Ermeni gönüllünün Türklere karşı Çarlık Rusya'nın yanında yer aldığı açıklandı, Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında iki ateş arasında kaldığını da göstermektedir.

Aharonian'dan sonra söz alıp daha kapsamlı ve daha uzun bir konuşma yapan Milli Delegasyon Başkanı Boghos Nubar'a göre; Ermeniler savaşın ilk günlerinden ateşkes imzalanıncaya kadar tüm cephelerde müttefiklerin yanında çarpışmış ve büyük acılar yaşamışlardı. Savaşın kazanılmasında Ermeni

⁹ Ömer Engin Lütem, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 22, Yaz 2006, s.163-164; Aharonian'ın konuşmasının İngilizce versiyonu için **Bkz. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference**, IV, *U.S. Government Printing Office*, Washington, 1943, s.147-151; Ermeni taleplerini inceleyen bir başka çalışma için **Bkz. Firuz Kazamzadeh, The Struggle of Transcaucasia (1917-1921)**, Templar Press, New York, 1951, s.254-257.

¹⁰ Lütem, **a.g.m.**, s.164.

fedakârlığına vurgu yapan Nubar, Ermenistan sınırları içerisinde görmek istediği yerleri iki madde halinde şu şekilde özetlemiştir: “1- Kilikya (Maraş Sancağı dâhil), Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Karadeniz’e çıkış için Trabzon Vilâyeti’nin bir bölümü 2- Halkı, Türkiye’deki kardeşleriyle tek bir Ermenistan Devleti çatısı altında birleşmek isteyen Kafkasya’daki Ermenistan Cumhuriyeti toprakları.”¹¹

Nubar, toprak taleplerinde bulunurken Kilikya (Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket, Adana, Antakya) ile başlamaktadır. Ancak, Osmanlı Devleti’nde Kilikya adında idari bir birim yoktur. Kilikya’ya ek olarak Maraş Sancağını da talep etmesi Kilikya ile Altı Vilayet arasında bir köprü kurulması düşüncesinden kaynaklanmıştır.¹²

Nubar’ın diğer toprak talebi de Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput ve Sivas vilayetleridir. Uygulanabilirlik ilkesine ters düşen bu durum, Ermeni delegasyonlarının taleplerini sunarken ne kadar ütopyik bir bakış açısına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Demografik bakımdan sağlam gerekçeye dayanmamasına rağmen, Ermeniler, geniş ölçüde bir propaganda kampanyasıyla bunu dünya kamuoyuna duyurmakta bir güçlük çekmiyorlardı. Son talep olarak da, Karadeniz’e bir çıkış sağlamak üzere Trabzon Vilayeti’nin bir bölümü istenmiştir.¹³

Venizelos, Paris Barış Konferansı’nın 3 ve 4 Şubat 1919 tarihli oturumlarında Yunanistan’ın görüşünü ifade ederken Trabzon’u Ermenistan toprakları içerisinde göstermiştir.¹⁴ Nubar bu durumdan istifade ederek toprak talepleri içerisinde Trabzon’a da yer vermiştir. Venizelos, Trabzon’u Ermenilere sunarak; Ermeni lobisinin desteğini sağlamayı amaçlamıştır. O, yine bu politikayla, Yunanistan’ı anayurdundan çok uzaktaki bir kısım Rum’un Türklere karşı korunması sorumluluğundan kurtarıyordu. Bir başka boyuttan bakıldığında ise bu proje uygulamaya konulduğu takdirde; Türklere verilmesi düşünülen

¹¹ Lütem, **a.g.m.**, s.204-215; Boghos Nubar’ın konuşmasının İngilizce versiyonu için **Bkz. The Paris Peace Conference**, IV, s.151-157.

¹² Lütem, **a.g.m.**, s.166.

¹³ Lütem, **a.g.m.**, s.166; Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, TTK, Ankara, 1995, s.24-25.

¹⁴ **The Paris Peace Conference, III**, s.872-873; Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul, 1963, s.31-32; Paul Helmreich, **Sevr Entrikaları**, Çev. Şerif Erol, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996, s.29; Geniş bilgi için **Bkz. N. Petsalis-Diomidis, Greece at the Paris Peace Conference (1919)**, Thesaloniki : Institute for Balkan Studies, 1978.

küçük toprak parçasının etrafı “çevreleme politikasına”¹⁵ benzer tarzda hem Ermeniler hem de Yunanlılar tarafından kuşatılmış olacaktı. Bir başka deyişle ortak düşmana karşı stratejik açıdan birliktelik sergileniyordu.

Nubar yine konuşmasında katliam ve sürgünlerden sonra Ermenistan’da Ermeni kalmadığı veya kalanların önemsiz bir azınlık oluşturduğu iddiasının doğru olmadığını ve halkın tamamını ortadan kaldırma amacına ulaşamadığını vurguluyordu. Ona göre; I. Dünya Harbi’nden sonra Ermeniler, savaştan önce olduğu gibi, Türklere, hatta Türkler ve Kürtlerin toplamından daha fazla olacaktı. Çünkü Alman raporuna göre; savaşta salgın hastalıklar ve kıtlık nedeniyle, Türklerin nüfus kaybı 2,5 milyondur. Bu duruma tedbirsizlik, yeter sayıda hastane personeli ve ilaç olmamasının yarattığı korkunç tahribat sebep olmuştur. Nubar, Türk kaybının büyüklüğünden bahsederken yaşanan acılara ortak olma düşüncesinden hareket etmeyip talep edilen yerlerde gereken nüfus çoğunluğuna ulaşabilecekleri tezini ispatlamaya çalışıyordu.¹⁶

Nubar, toprak taleplerinin kabul edilmesinden sonra uluslararası hukuka göre; iki bağımsız ülkenin eşit haklara sahip olduğu bir bölge (kondominyum) kurulmasına sıcak bakılmadığından dolayı Ermenistan’ı örgütleyebilmesi ve idare edebilmesi için tek bir güce mandaterlik verilmesi gerektiğini de vurguluyordu.¹⁷

Bu iki ana delegasyona ek olarak, çeşitli uluslardan oluşan kırk kadar bağımsız Ermeni delegasyonu da Paris’te faaliyet halindeydi. Yüzlerce gazeteci, yazar, şarkıcı, profesör, senatör ve eski bakanın Ermeni davası lehinde uzun konuşmalar yaptığı konferanslar düzenlenmekteydi. Wilson, Lloyd George ve Clemenceau’nun peşinden bir dakika bile ayrılmayan Ermeni delegeler, devamlı olarak Ermenistan’a borçlu olduğunu hatırlatıyor ve taleplerinin kabul edilmesi gerektiğini belirtiyorlardı.¹⁸

II. Büyük Güçlerin Ermenistan Mandaterliğine Bakışı

Büyük güçlerin 26 Şubat 1919 tarihinde açıklanan Ermeni taleplerine nasıl yaklaşacağı ve mandater olarak hangi devletin ön plana çıkacağı merak

¹⁵ **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der.Faruk Sönmezoğlu, Haz.Ülke Arıboğan, Gülten Ayman, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s.204.

¹⁶ Lütem, **a.g.m.**, s.211.

¹⁷ Lütem, **a.g.m.**, s.215.

¹⁸ Helmreich, **a.g.e.**, s.35.

konusuydu. Ermenistan mandaterliğinin üstlenilmesi konusunda Ermeni lobisinin etkisinden olsa gerek özellikle ABD’de de içten ve duygusal bir eğilim söz konusuydu. Nitekim, 7 Mart 1919 günü ABD Başkanı Wilson’un danışmanlarından Edward House, ABD’nin Ermenistan ve İstanbul mandaterliğini kabullenmesi konusunda Lloyd George ve Clemenceau tarafından yöneltilen bazı özel sorulara olumlu cevap vermekte hiçbir çekince göstermedi. “Öneri gelirse, ABD’nin istekli davranacağına inanıyorum” demektedir. İngiltere, stratejik bakımdan önemli, fakat ekonomik yapı açısından yetersiz ve güvenlik açısından riskli gördüğü bölgenin Amerikan denetimi altına girmesine büyük istek duymaktaydı. Böylece, Mezopotamya’ya yönelecek bir saldırıya karşı güçlü bir tampon oluşturulacak ve bölgede otoritenin sağlanması için gereken ekonomik ve askeri yük, ABD’nin sırtına yüklenmiş olacaktı. Aynı zamanda giderek güçlenen Bolşevik hareketine komşu olarak İngiltere kendini değil ABD’yi siper etmiş olacaktı. ABD Başkanı Wilson, Ermenilere büyük sempati duyuyor olsa da Ermeni meselesiyle ilgili karar aşamalarında, danışmanının düştüğü hataya düşmeyip kendi ülkesinin iç dinamiklerini hatırlıyor ve %100 garanti veremiyordu. Öyle ki, Wilson, senatonun açık bir onayı olmadıkça ABD’yi, Ermenistan mandaterliği konusunda bağlamak istemeyecekti. Zaten senato da bu konuda güçlü bir istek göstermemekteydi. Bu nedenle bölgede Amerikan mandaterliğinin kabul edilip edilmemesi konusunda gereken bilgi ve izlenimlerin uzmanlar tarafından yerinde görülmesi ve raporlar halinde senatoya sunulması fikri giderek güç kazanmaktaydı.¹⁹

Yakınoğru’da yaşayan ulusların beklentileri, hangi gücü mandater devlet olarak görmek istedikleri ve mandaterliği üstlenen devleti bekleyen olumlu ve olumsuz faktörler araştırma heyetleri vasıtasıyla tespit edilebilirdi. Ancak İngiltere, bölge halkı istemediği için Mezopotamya’daki petrol alanlarından vazgeçemezdi. Aynı durum Fransız çıkarları nedeniyle Suriye için de söz konusuydu. Nitekim, Paris Barış Konferansı’nın 20 Mart tarihli oturumunda ABD Başkanı Wilson, konferansa katılan çeşitli delegasyonların Fransız mandaterliği aleyhine yaptığı konuşmalardan etkilenecek Suriye’ye uluslararası bir kurul gönderilmesini önerdi. Clemenceau, ABD Başkanının bu talebine, şartlı destek verdi. Ona göre; oluşturulacak kurul, sadece Suriye’ye değil, Ermenistan’a, Mezopotamya’ya, Filistin’e ve Türk İmparatorluğu’nun diğer

¹⁹ Evans, a.g.e., s.132.

bölgelerine de gönderilmeliydi. Bu durumun barışı geciktireceğini düşünen Lloyd George yine de Clemenceau’nun talebine destek vereceğini açıkladı.²⁰

Paris Barış Konferansı’nın 21 Mayıs 1919 tarihli toplantısında İngiltere Başbakanı Lloyd George konseye yeni mandaterlik önerisi sundu. Bu plana göre ABD; İstanbul, Boğazlar, Kilikya ve Ermenistan üzerinde bir başka deyişle bütün Anadolu üzerinde mandater güç olacaktı. ABD Başkanı Wilson, İngiltere tarafından kendilerine yüklenen sorumluluğun yerine getirilmesinde büyük zorluklar çıkabileceğini dile getirerek; mandaterlik konusuna eskisi kadar sıcak bakmadığını ima etti. Bu toplantıda Fransa, Lloyd George’un Anadolu’nun tamamı üzerinde Amerikan mandaterliği teklifini özellikle Kilikya bölgesindeki çıkarları nedeniyle hoş karşılamadı. Bununla beraber Wilson, sözü Suriye’deki halkın beklentilerini incelemesi için görevlendirilen Amerikan delegelerinin (Charles Crane ve Henry King) bölgeye gitmelerini yakın zamanda isteyeceğine getirdi.²¹ İngiltere, ayın 22’sinde Fransa’nın Suriye’ye heyet göndermeme kararını bahane ederek delege belirlemeyeceğini ve Amerikalı delegelerin yalnız başlarına Suriye’ye gidebileceklerini ilan etti.²² 31 Mayıs’ta Paris’te yapılan görüşmeler neticesinde; İngiltere, Fransa’nın tutumundan dolayı delege göndermeyeceğini yineledi. İtalya Başbakanı Orlando da İngiliz ve Fransız hükümetleri delege göndermediğinden kendi hükümetinin de aynı yolu izleyeceğini açıkladı.²³

King-Crane Heyeti, İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeler katılmadığından Türkiye Mandaları Hakkında Milletlerarası Komisyonu’nun Amerikan Şubesi adı altında çalışmalara başladı. Heyet bölgedeki halkın beklentilerini ve eğilimlerini içeren raporu Paris’te bulunan Amerikan delegasyonuna 10 Temmuz’da gönderdi. Elde edilen bilgilere göre; Suriye halkı Fransız mandaterliğine karşıydı. Suriye halkının manda idaresi kurulduğu takdirde öncelikle ABD’nin eğer olmazsa İngiltere’nin mandater olmasını istediği tespit

²⁰ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference*, V, U.S. Government Printing Office, Washington, 1946, s.12-14.

²¹ *The Paris Peace Conference*, V, s.756-766; Margaret Macmillan, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev.Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003, s.372; Fransa’nın tutumu hakkında geniş bilgi için Bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Dönemi’nde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, TTK, Ankara, 1994, s.28-35.

²² *The Paris Peace Conference*, V, s.812.

²³ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference*, VI, U.S. Government Printing Office, Washington, 1946, s.132-133.

edilmişti.²⁴ Heyet hazırladığı raporda İstanbul, Ermenistan (Kilikya hariç) ve geri kalan Anadolu topraklarında olmak üzere üç ayrı devletin kurulmasını ve her üçünün de mandaterliğinin ABD tarafından yürütülmesini tavsiye etmekteydi.²⁵

King-Crane Heyeti tarafından hazırlanan Suriye eksenli analizler, Paris'te masa başında alınan kararlarla bölge halklarının yaklaşımı arasında derin farklılıklar olduğunu kanıtıydı. Bu durum ABD'nin Ermenistan mandaterliği teklifini daha derinlemesine araştırma hissine kapılmasına ve ikinci bir heyetin bu kez direkt ve daha kapsamlı şekilde Anadolu'ya gönderilmesine zemin hazırladı. Bununla beraber Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Herbert Hoover, ABD'ye sunulan Ermenistan ve İstanbul mandaterliği teklifine ekonomik ve askerî yük getirmesinden dolayı sıcak bakmadığını Paris Barış Konferansı'nda görevli Amerikan delegasyonuna (Robert Lansing, Henry White, Tasker Bliss) 1 Temmuz 1919'da açıklama ihtiyacı hissetti. Hoover konuşmasında; verimli bölge olan Mezopotamya'nın İngiltere tarafından istenip; ekonomik açıdan daha kısıtlı imkanlara sahip Ermenistan'ın ABD'ye önerilmesini eleştirmektedir.²⁶ Hoover'ın bu konuda muhalif bir tavır sergilemesi, Amerikan delegasyonu yaptığı 2 Temmuz 1919 tarihli toplantıda da devam etti. Ona göre; Ermenistan'da derinlemesine araştırma yapılmadan ABD herhangi bir yükümlülük almamalıydı. Bu tavır Ermenistan mandaterliği konusuna yoğunlaşacak yeni bir araştırma heyetinin bölgeye gönderilmesini kesinleştirdi.²⁷

ABD'nin eski İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau ve Herbert Hoover, General Harbord'un Anadolu'da inceleme yapmak üzere askerî misyon başkanı olarak atanmasını Paris'te bulunan Amerikan delegasyonuna tavsiye etti.²⁸ ABD Başkanı Wilson, Harbord'un bölgeye gönderilmesi fikrini 1 Ağustos 1919'da onayladı. Bu görevlendirmeye ABD'deki Ermeni lobisi ve İngiliz

²⁴ Evans, a.g.e., s.155-156; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference*, XII, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947, s.748-749.

²⁵ *The Paris Peace Conference*, XII, s.841-844.

²⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference*, XI, U.S. Government Printing Office, Washington, 1945, s.261-262.

²⁷ *The Paris Peace Conference*, XI, s.264.

²⁸ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, U.S. Government Printing Office, Washington, 1934, s.826-827; NARA, *General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918-1931, M820B*, 184.021/34; Bkz. Fahir Armaoğlu, "Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?", Belleten, LXI/232 (Aralık 1997), Ankara, 1998, s.707.

yetkililerinin Amerikan mandaterliği ısrarı bir ölçüde frenlenmiş olacaktı. Bununla beraber, Amerikan senatosunun Ermenistan mandaterliğini sağlıklı değerlendirebilmesi için gereken bilgilere de ulaşılacaktı.²⁹

Harbord Heyeti, USS Martha Washington gemisiyle 24 Ağustos 1919'da Brest Limanı'ndan İstanbul'a gitmek üzere harekete geçtiği günlerde³⁰ İngiltere ise bir an önce işgal altında tuttuğu Kafkasya ve Doğu Anadolu sınırlarından çekilmeyi planlıyordu. Aslında İngilizler bu hareketleriyle Ermeni sorunundan sıyrılma sürecini başlatmışlar, bunun için de uygun zamanı seçmişlerdi. İlkın, Londra, işgalinin bir süre daha devam ettiği takdirde Kafkasya'daki varlıklarının fiilen Ermenistan mandaterliğine dönüşeceğini sezmekte gecikmemişti. Hele Washington mandater olmayı reddederse, İngiltere'nin bir oldubitti karşısında kalması işten bile değildi. İkinci olarak Kafkasya'daki işgallerini bir süre daha uzatmak, İngiliz askeri güçlerini Kızıl Ordu ile karşı karşıya bırakabilirdi. İngilizlerin en kötü kâbusu; Bolşevizm'in ayaklanan İslam'la bir araya gelip, İngiliz İmparatorluğu'nu devirmesiydi. Savaş Bakanlığı'nın tekrarlayıp durduğu gibi İngiliz ordusu zaten çok fazla alana yayılmış, bu yüzden oldukça zayıflamıştı. Kafkasya ve Anadolu'da mandaterlik üstlenmek, temel hedefi Mezopotamya olan İngiltere için büyük bir maliyet ve risk getirecekti. Bundan dolayı Ermenilere karşı duyduğu sempatiyi bir kenara bırakan İngiltere, bölgedeki boşluluğu doldurmak için ABD'nin sorumluluk almasını istemektedir. Nitekim, Batum'dan İngiliz askerlerinin 15 Ağustos'tan itibaren çekilmeye başlaması İngiliz makamlarınca planlanmıştı. ABD Dışişleri Bakanı Lansing, ABD'nin İngiltere Büyükelçisi Davis'ten; İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çekilmemesi için girişimlerde bulunmasını istedi. Çünkü çekilme olursa Ermenistan'da anarşi çıkabilirdi.³¹

İtalyan yetkili Tittoni, İngiliz askerlerinin yerine bölgeye İtalyan askerlerinin gelebileceğini açıklamıştı. İngiliz yetkili Balfour ise Mart ayından itibaren Batum'u tahliye etmeyi düşündüklerini ve bu planlarını değiştiremeyeceklerini Paris'teki Amerikan delegasyonuna aktardı. Amerikalı

²⁹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.828; NARA, *General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918-1931, M820B*, 184.021/105.

³⁰ James Guthrie Harbord, *The American Army in France, 1917-1919*, University of Michigan, 1936, s.572; Bazı kaynaklar 25 Ağustos tarihini vermektedir. Bkz. Richard Hovannisian, *The Republic of Armenia*, II, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1982, s.337.

³¹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.828; Öke, a.g.e., s.153; Macmillan, a.g.e., s.372.

delege Polk da Amerikan senatosunun izni olmadan İngilizlerin yerine Amerikan askerini bölgeye göndermenin mümkün olmadığını yetkililere vurguladı.³²

ABD'nin İngiltere Büyükelçisi Davis, İngiliz devlet adamı Lord Curzon ile 11 Ağustos 1919'da görüşme imkanı buldu. Curzon, İngiliz kuvvetlerinin Batum'dan çekileceğini ve İtalyan kuvvetlerinin bölgeye gelmeyi kabul etmediğini söyleyerek Ermenistan'da Amerikan mandaterliğini istediklerini Davis'e bildirdi. Davis'e göre; Amerikan kuvvetlerinin bölgeye gönderilmesi fikrinin uygulanması askerî ve siyasî açıdan mümkün değildi. Curzon ise İngiliz kabinesinde çekilme konusunda farklı bir karar çıkmasını beklemediğini vurguladı. İngiliz General Bridge de çekilme sürecinden geri dönüşün mümkün olmadığını Davis'e ifade ederek; Ermenistan mandaterliği konusunda olası Amerikan politikası hakkında bilgi istedi.³³

Curzon, ABD'nin İngiltere Büyükelçisi Davis'e gönderdiği 13 Ağustos tarihli yazıda; bölgedeki sıkıntıların giderilmesi için ya Amerikan askerlerinin Kafkasya'ya gönderilmesini ya da ABD'nin Ermenistan'da mandaterliği kabul etmesi teklifini tekrarladı.³⁴ Görüldüğü üzere I. Dünya Harbi esnasında Ermeni sorununu propaganda sanatını kullanarak kendi menfaati için gündeme taşıyan İngiliz devlet adamları, savaş sonrasında sorunun çözümü için ABD'yi merkez güç olarak görüyorlardı. Ancak Amerikan heyetleri askerî, siyasî ve ticarî açıdan mandaterliğin kabul edilmesinin büyük zorluklar getireceğini tespit etmiş olduğundan Washington kendini bağlayacak yükümlülükler altına girmek istemiyordu.

ABD Başkanı Wilson, İngiltere'nin bölgeden çekilme kararını engelleyememesi üzerine Ağustos 1919'da Türk tarafını sert dille uyarma stratejisini benimsedi. Kafkasya'daki ve başka yerlerdeki Ermenilere Müslümanlar tarafından saldırı yapılması durumunda 12. maddenin Türkler için

³² *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.829; *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (1919)*, I, Ed. E.L.Woodward, Rohan Butler, London, 1947, s.387-390.

³³ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.829-830.

³⁴ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.830-831; İngiliz yetkili Curzon, ABD'deki genel havayı 15 Ağustos 1919'da Washington'daki Lindsay'a sordu. Lindsay'a göre; ABD Dışişleri Bakanı Lansing mandaterliğin alınmasına karşıydı. Başkan ise bu konuda sessiz kalmaktaydı. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (1919)*, IV, Ed. E.L.Woodward, Rohan Butler, London, 1947, s.729-730; Lindsay, ABD'nin Ermenistan'a yönelik bir askerî harekât düşünmediğini 25 Ağustos 1919'da Curzon'a bildirdi. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (1919)*, IV, s.738.

ortadan kaldırılabileceğini ve bu durumun imparatorluğun yıkılması ya da barış şartlarının yeniden ele alınmasına sebep olacağını ifade etmekteydi. ABD Başkanı'nın mesajında ilginç noktalardan biri 12. maddeye yapılan vurguydu. Halbuki Harbord Heyeti, Kafkas sınırlarında Ermenilere yönelik herhangi bir Türk mezaliminin gerçekleşmediğini raporlarında açıklamıştı. Harbord'a göre; yerlerinden çıkarılan Ermeniler yavaş yavaş ve hiç korku duymadan geri dönüyorlardı. Bütün yolcuları boyunca Türklerin Ermenileri öldürmek istediklerine ilişkin bir belirti görmemişlerdi. Üç ay önce Ermenilerin tek bir adam kalmayınca kadar kesildiğini duymuşlardı. Oysa duyduklarının hiçbirinin doğru olmadığı görülmüştü. Ermenilere sempati duyan ABD Başkanı Wilson, İngiliz birliklerinin bölgeden çekilmeye başlamasından ve şayialardan etkilenmiş olsa gerek ki; Harbord Heyeti daha raporunu vermeden bu tarz sert bir dil kullanmayı tercih etmiştir.³⁵

Kuva-yı Milliye'ye mensup bazı kişilerin Kafkasya hududuna tecavüzle Ermenilere sataştığı ve Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasında görüşmeler yapıldığı iddiaları üzerine 1919 sonlarında Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol da Türk makamlarını uyarma ihtiyacı hissetti. Bristol, Mütareke Komisyonu Reisi Fahrettin Bey'e bu iddiaları bildirerek; tedbir alınmaması durumunda Amerikan kamuoyunun Türkler aleyhine döneceği ve bu durumun barış konferansında Türkler için olumsuz bir hava meydana getireceği uyarısında bulundu. Sadrazam Ali Rıza Paşa, Harbiye Nezareti'ne bu uyarıyı bildirerek ilgili kişilere gereken talimatların verilmesini istedi. XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Bristol'a ulaşan bilgilerin gerçek dışı olduğunu Aralık 1919'da açıkladı. Paşa'ya göre; Amerikalılar bir dereceye kadar Türkler lehine döndüğünden bu durumu engellemek adına girişimler yapılmaktaydı. Bir başka tabirle bu girişimler yaygara çıkarmaktan başka bir şey değildi.³⁶

ABD hem sesini yükseltip Türk tarafını etki altına almaya çalışmakta hem de İngiltere'nin Kafkaslardan asker çekme kararını erteletme amacındaydı. Ancak İngiltere'nin almış olduğu karar diplomatik bir manevraydı. Nitekim, 20 Ağustos 1919'da Lloyd George'un başkanlığında toplanan İngiliz Savaş Kabinesi'nde Ermeni sorununun çözümü için ABD'nin mandaterliği kabul

³⁵ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.831-832; Amerikan basını Türklere yapılan uyarıyı kamuoyuna duyurdu. *Bkz. The New York Times*, "Lansing Confirms Warning to Turks", August 29, 1919.

³⁶ *Harb Tarihi Vesikalari Dergisi*, 11(Mart 1955), Ankara, 1955, Vesika No:261-265.

etmesinin önemli olduğu tekrarlandı.³⁷ Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Lansing, İngilizlerin bölgeden çekilmemesini gerektiren gerekçeleri Lord Curzon'un dikkatine 26 Ağustos 1919 tarihli yazısında sunma ihtiyacı hissetti. Lansing, 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarını imzalayan devletler arasında ABD'nin bulunmadığından hareketle; İngiltere'nin Yakınoğu'nda bulunan Hristiyanları koruma konusunda güçlü bir vizyona sahip olduğunu ifade etti. Lansing'e göre; İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çekilmesi, Ermenilerin büyük sıkıntılar yaşamasına sebep olacak ve bu durumda Amerikan kamuoyunda İngiliz aleyhtarlığı oluşacaktı. Türklerin bölgeye taarruz etmesi durumunda Ermeniler zayıflayacak ve güçlü bir devlet kuramayacaktı. Bu durum Amerikan kamuoyunda mandaterlik konusunda aleyhte düşüncelerin güç kazanmasına da sebep olacaktı.³⁸

İngiltere'nin bölgeden asker çekmeye başladığı günlerde Paris'teki Amerikan Delegasyonu yetkilisi Polk'dan gelen 30 Ağustos 1919 tarihli rapor, ilginç bir gelişmeyi Washington'a aktarmaktaydı. Buna göre; Fransa, Ermenistan'ı korumak için 12.000 asker gönderebileceğini açıklamıştı. Polk'a göre; Fransız askerinin İskenderun ve Mersin'e gönderilmesi, azınlıkları korumadan ziyade Anadolu'da tutunmaya yönelik bir hamleydi.³⁹ Amerikan yönetimi, Fransa'nın sadece kendi çıkarları için yaptığı bu hamleyi algılayamamış olacak ki Ermenistan'ı korumak için 12.000 kişilik Fransız taburunun gönderilmesi teklifini olumlu karşıladı.⁴⁰

Fransa'nın asker gönderme kararı üzerine Amerikan senatosu içinde Ermenilere sempati duyan senatörler hemen harekete geçmeye karar verdi. Senatör Williams, ABD Başkanına Ermenistan'da Amerikan askeri gücünü kullanma yetkisi veren teklifi 9 Eylül 1919'da Alt Komisyona sundu. Eğer Fransa yeterli miktarda asker yollarsa Başkan bu teklifi geri çekecekti veya ortak askeri hareket kabul edilirse Fransız birliklerine katılmayı arzulayacaktı. Amerikan Dış İlişkiler Komitesi asker göndermeye sıcak bakmadığından bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.⁴¹

³⁷ Tolga Başak, **İngiltere'nin Ermeni Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.462.

³⁸ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.836-837.

³⁹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.838.

⁴⁰ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.838-841; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle ilgili İngiliz Belgeleri*, Çev.Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1991, s.41.

⁴¹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.839.

Amiral Bristol, Kafkasya ve çevresine Amerikan askeri gönderme önerisine şiddetle karşı çıktığını 30 Eylül 1919'da Washington'a bildirdi. Bristol'a göre; Kafkasya'da Ermenilere yönelik bir şiddet söz konusu değildi. Bölgeye kuvvet gönderildiği takdirde bu Türklere savaş ilanı anlamına gelebilir ve Amerikan nüfuzu etkisini kaybedebilirdi.⁴² Bununla beraber, ABD'deki muhalif kanata göre; İngiltere ve Fransa, petrol, hammadde ve piyasa elde etmek için hemen Versay Antlaşması'nı onaylayacak ve Afrika'daki eski Alman kolonileriyle Yakınoğu'nun en zengin bölgelerini alarak, kendi kendilerini ödüllendireceklerdi. ABD'ye ise, boş arazileri bırakarak, mali ve askeri yük altına sokacaklardı.⁴³

Lloyd George, 13 Eylül'de yayımladığı muhtırayla İngiliz ordusunun bölgeyi tahliye edeceğini ve bunu takiben de Ermenistan'ın Fransız askeri yönetimi tarafından devralınacağını ilan ediyordu. Clemenceau, Ermenistan mandaterliğinin yükünü almayacaklarını açıkça belirtip Suriye ve Çukurova'ya (Kilikya) asker göndermekle yetineceklerini açıkladı. Böylece Fransızlar, İngiltere'nin Kafkasya'da meydana getirdiği otorite boşluğunu doldurmaya yanaşmayıp kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye karar vermiştir.⁴⁴

Paris'teki Amerikan Delegasyonu, Fransa'nın yeni hamlesindeki gerçek niyetin ne olduğunun farkındaydı. 15 Eylül'de İngiltere ile Fransa arasında imzalanan antlaşma, Ermenistan'ı korumayı gerçekleştiremeyecek, Güney Ermenistan olarak adlandırdıkları Kilikya bölgesinde sadece Fransız askeri birlikleri bulunacaktı.⁴⁵

İngiltere ve Fransa'nın almış olduğu kararlar Ermenilerin beklentilerini karşılamaktan çok uzaktı. Büyük güçler arasında diplomatik manevralar yaşanırken Tümgeneral James G. Harbord, Yakınoğu'da gerçekleştirdiği gezi sonucunu 44 sayfalık rapor halinde 16 Ekim 1919'da ABD Dışişlerine sundu. 13 Nisan 1920'de Massachusetts Senatörü Henry Cabot Lodge tarafından 266 No'lu belge olarak 66. Kongre 2.Oturum'da Amerikan senatosuna Harbord raporu sunuldu.⁴⁶

⁴² Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.51-52.

⁴³ Bilgen, **a.g.e.**, s.27.

⁴⁴ Öke, **a.g.e.**, s.153.

⁴⁵ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, s.840-841.

⁴⁶ Geniş bilgi için Bkz.James G. Harbord, "Conditions in the Near East", **Senate Documents**, 66TH Congress 2d Session, Document No:266, Washington, 1920, s.1-43.

Harbord, Amerikan mandaterliği konusunda görüşlerini lehte ve aleyhte başlıklarıyla maddeleştirmişti. Harbord'a göre; "Bu bölge asırlardan beri militarizm ve emperyalizmin mücadele meydanı haline gelmişti. Yayılma eğiliminde olan devletler, bu bölgenin kontrolü için yine mücadele edeceklerdi. Bu bölgede mandaterlik kabul etmek ABD'yi eski dünyanın siyasetine dahil edecek ve doğu yarımküresinin izlerinden uzak kalmak şeklindeki geleneksel politikasından uzaklaştıracaktı. Yeniden kurulacak bir Rusya ile de karşı karşıya gelinebilirdi. İngiltere tecrübesiyle ve idaresiyle, para ve personel kaynaklarıyla bu işe çok daha uygundu. Bir senatonun kararı, müteakip senatoyu bağlamadığından Amerikan dış siyasetinde bir devamlılık sağlanamayabilirdi. ABD, büyük borçlara girecek, orduda ve deniz kuvvetlerinde artışlar gerekecekti. Amerikan senatosu, Türkiye'nin ve Transkafkasya'nın sağlayacağı gelirlere ilk beş yılda şu meblağları sağlamaya mecbur olacaktı. Birinci Yıl: 275,000,000 dolar; İkinci Yıl: 174,264,000 dolar; Üçüncü Yıl: 123,750,000 dolar; Dördüncü Yıl: 96,750.000 dolar; Beşinci Yıl: 85,750,000 dolar; Toplam:756,014.000 dolar."

SONUÇ

I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'ni iki ateş arasında bırakmak isteyen İtilaf Devletleri, Ermenileri otoriteye karşı kıskırtmış ve onları motive edebilmek için çeşitli vaatlerde bulunmuşlardı. İngiltere, Fransa ve İtalya savaş sonrasında pragmatik fayda noktasında hareket ederek Ermeniler için sorumluluk alma hakkından vazgeçiyorlardı. Özellikle İngiltere, sıcak çatışma riskinin arttığı bir ortamda Ermenilere sempatiyle bakan Amerikan misyonerlerinin ve siyasetçilerinin duygusallığından istifade ederek; Paris Barış Konferansı'nda Ermeni sorununun ağır yükünü ABD'ye yüklemeye stratejisini benimsemiştir. Ancak Amerikan araştırma heyetlerinin kapsamlı ziyaretleri sonucunda hazırladığı raporlar mandaterliğin getireceği sıkıntıları gün yüzüne çıkarmıştı. Bu durum Washington'un İngiliz hamlesini daha iyi analiz etmesine sebep olmuş ve sorumluluk Amerikan senatosunun kararına bırakılmıştır. Bu durum Türklerle imzalanacak antlaşmanın uzamasına zemin hazırladığı gibi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde tam bağımsızlığı hedefleyen hareketin de giderek güçlenmesine etkiye bulunmuştur.

Paris'te gerçekleşen görüşmelerde dikkate alınmayan en önemli boyutlardan birisi de büyük güçlerin kendi iradelerini uygulamaya olanağına sahip olmayıştıydı. İngiliz Genelkurmay Başkanı Henry Wilson, politikacıların

gerçekçilikten son derece uzak olduğu kanısındaydı: "Kendi emirlerinin Türkiye'de ve Asya'da geçerli olduğunu sanıyorlar" diyordu. "Biz hiçbir zaman, mütarekeden sonra bile, oralardaki iç kesimlere girmeye çalışmadık." Aynı şekilde politikacıların görmezlikten geldiği bir başka boyut da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türklerin Ermeni sorununa bakışıydı. Paris'te bulunan kişilerin çoğu Türklerin kendilerine söylenen her şeyi yapacaklarını varsayıyorlardı. Oysa 1919 ilkbaharından başlayarak, Osmanlı Devleti'nden geriye ne kaldıysa hepsinin kaderi, adım adım, Paris'te olup bitenlerden çok, Mustafa Kemal Paşa'nın tam bağımsızlığı sağlama mücadelesine bağlı hale gelmeye başlamıştı. Paris'te büyük güçler kendi yollarında gitmeyi sürdürürken, Doğu'da olup bitenlerin farkında değillerdi.⁴⁷

ABD Başkanı Wilson, tüm olumsuzluklara rağmen Ermenistan mandaterliği önerisini Amerikan senatosuna sunma ihtiyacı hissetmiştir. Senatoda yapılan oylama neticesinde mandaterlik teklifi 1 Haziran 1920'de reddedilmiştir. Böylece ABD gibi bir başka büyük güç de reelpolitik çerçevesinde karar alarak bekle-gör politikasını uygulamıştır. İngiltere, ABD'deki güçlü Ermeni lobisi ve sempatisinden hareketle Sevr ve Lozan'da da aynı tavrı sergileyerek Ermeni sorununun çözümünü ABD'ye yüklemeye stratejisine devam etmiştir.⁴⁸

⁴⁷ Macmillan, a.g.e., s.373, 425.

⁴⁸ **The New York Times**, "Senate Rejects Mandate, 52 to 23", June 2, 1920; Sevr ve Lozan'da Ermeni sorunu hakkında akademik çalışmalar için **Bkz.** Süleyman Beyoğlu, "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C.II, S.3, Kış 2008, s.125-138; Temuçin F. Ertan, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt II, Sayı 2, (Güz 2000), s.209-225.

KAYNAKÇA**A) Arşivler**

NARA, General Records of the American Commission to Negotiate Peace, 1918-1931.

B) Resmi Yayınlar

Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (1919), I, Ed.

E.L.Woodward, Rohan Butler, London, 1947.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (1919), IV, Ed.

E.L.Woodward, Rohan Butler, London, 1947.

Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 11(Mart 1955), Ankara, 1955.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, III, U.S. Government Printing Office, Washington, 1943.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, IV, U.S. Government Printing Office, Washington, 1943.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, V, U.S. Government Printing Office, Washington, 1946.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, VI, U.S. Government Printing Office, Washington, 1946.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, XI, U.S. Government Printing Office, Washington, 1945.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, XII, U.S. Government Printing Office, Washington, 1947.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, II, U.S. Government Printing Office, Washington, 1934.

C) Gazeteler

The New York Times

D) Araştırma Eserler ve Makaleler

Akgün, Seçil: **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni**

Meselesine Dair Raporu, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981.

Armaoğlu, Fahir: "Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?", **Belleten**, LXI/232 (Aralık 1997), Ankara, 1998, s.701-707.

Aytepe, Oğuz: "Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.24, (Kasım1999-2003), s.475-486.

Başak, Tolga: **İngiltere'nin Ermeni Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Beyoğlu, Süleyman: "Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C.II, S.3, Kış 2008, s.125-138.

Dağ, Ahmet Emin: **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

Duru, Orhan: **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Ertan, Temuçin F.: "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt II, Sayı 2, (Güz 2000), s.209-225.

Evans, Laurance: **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003.

Harbord, James G.: "Conditions in the Near East", **Senate Documents**, 66TH Congress 2d Session, Document No:266, Washington, 1920.

Harbord, James Guthrie: **The American Army in France, 1917-1919**, University of Michigan, 1936.

Helmreich, Paul: **Sevr Entrikaları**, Çev. Şerif Erol, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996.

Hovannisian, Richard: **The Republic of Armenia**, II, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1982.

Jaeschke, Gotthard: **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1991.

Kazamzadeh, Firuz: **The Struggle of Transcaucasia (1917-1921)**, Templar Press, New York, 1951.

Kitsikis, Dimitri: **Yunan Propagandası, Meydan Neşriyat**, İstanbul, 1963.

Lütem, Ömer Engin: “1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri”,

Ermeni Araştırmaları, Sayı 22, Yaz 2006, s.163-178; 193-215.

Macmillan, Margaret: **Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve**

Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi, Çev.Belkıs Dişbudak, ODTÜ

Yayıncılık, Ankara, 2003.

Mazıcı, Nurşen: **ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak**

Ermenistan Sorunu 1919-1921, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.

Öke, Mim Kemal: **Ermeni Sorunu 1914-1923**, TTK, Ankara, 1991.

Petsalis, N.-Diomidis, **Greece at the Paris Peace Conference (1919)**,

Thesaloniki : Institute for Balkan Studies, 1978.

Sonyel, Salahi: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, TTK, Ankara,

1995.

Turan, Ömer: “Lozan Konferansı'nda Amerikan Misyonerleri”, **80. Yılında**

2003 Penceresinden Lozan Sempozyum Bildirileri, s.205-239.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der.Faruk Sönmezoğlu, Haz.Ülke

Arıboğan, Gülden Ayman, Der Yayınları, İstanbul, 2010

Yavuz, Bige: **Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk-Fransız İlişkileri**

Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922, TTK, Ankara, 1994.